

Международноправната защита на социалните права и принципът на достойно съществуване

Паунита Петрова*

Резюме: Цялата изградена система на международноправна защита на социалните права е съгържателно изпълнена от идеята за достойното човешко съществуване. Нейните норми, защитаващи на пръв поглед разнородните категории социални права – трудови, осигурителни, здравни и образователни, са обединени от единния принцип на достоен живот. Достойното човешко съществуване обосновава единството и неделимостта на всички социални права. То е моралният извор на тяхната закрила от международното право.

Ключови думи: международно право, международноправна защита, достоен живот.

JEL: K33, K39.

Въведение

Социалните права се характеризират като т.нар. второ поколение права, които започват да се признават и защитават по-късно от гражданските и политическите права. Идеята за тяхната защита се оформя най-напред на национално ниво в резултат на наслоените към средата на 19-и век социални противоречия и конфликти и обществените промени в буржоазното общество и впоследствие преминава на международноправно ниво. Тежките условия на труд и липсата на

* Паунита Петрова е доктор, главен асистент в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

социална защита на работниците налага държавата да предприеме мерки за защита на трудещите се, социално слабите и бедните. В отделни държави се наблюдават опити за подобряване условията на труд. Те са свързани с формиране на теорията за социалната държава.

Международноправна защита на социалните права – възникване и развитие

Международноправното регулиране на това второ поколение права започва през 1919 г. Като част от международноправната закрила на правата на човека, наченки на такова регулиране се наблюдават в Споразумението за Обществото на народите (ОН) от цитираната година, в което е включен текст, който гласи, че страните предприемат мерки за предпазването и създаването на добри трудови условия и честно отношение към народите, било то от колониите или от страните членки, като възлага на Съвета задачата да приема споразумения, касаещи се до разпространение на наркотици, предпазване от трафик на деца и на жени (чл. 23).

Развитието на международното сътрудничество в сферата на защитата на социалните права се свързва и със създадената към Обществото на народите през 1921 г. Международна комисия за интелектуално сътрудничество, както и със Здравната организация към ОН.

Като цяло, обаче, до средата на 20-и век нормотворческата дейност на меж-

гународните организации в областта на човешките права може да бъде оценена като значително по-ограничена по обхват. Тя засяга отделни права, вкл. отделни социални права на определени категории индивиди. Важното през този първи етап е, че обществените отношения в областта на закрилата правата на човека, вкл. в областта на закрилата на социалните права, вече излизат от пределите на вътрешната компетентност на държавата и се превръщат в международни отношения, регулирани от нормите на международното право и в този смисъл – международноправни отношения. Този процес започва на по-късен етап за социалните права и това повлиява по-нататъшното развитие на тяхната защита като второ поколение права.

Развитието на защитата на правата на човека и гражданина в позитивноправен аспект навлиза в нов етап, който е най-значимият, след Втората световна война. В период, когато световната общност, изпитала потреса от войната, издига човешката личност в най-висша ценност и когато цялото международно публично право като самостоятелна и сложна правна система продължава да се развива, специализира и обхваща все повече области на сътрудничество между държавите, тласък в развитието си получава и международноправната закрила на правата на човека. Още в Преамбюла на Устава на ООН се изтъква, че членовете на Организацията са изпълнени с решимост отново да утвърдят вярата в основните права на човека, в достойнството и ценността на човешката личност. Без да бъде установена като принцип, защитата правата на човека се превръща в един от приоритетите на междудържавното сътрудничество. Защитата на социалните права се развива в рамките на защитата правата на човека, но обособявайки се и разграничавайки се от защитата на граж-

данските и политическите права. Такова обособяване се наблюдава още в Устава на ООН. То е заложено в неговите Преамбюл и Глава I и се доразвива и разгръща в Глава IX, която е изцяло посветена на международното икономическо и социално сътрудничество.

През следващите години в рамките на ООН и на други международни организации са разработени и приети множество международноправни актове, посветени на правата на човека, най-важният от които е Международната харта за правата на човека, в чийто състав е включен специален източник, гарантиращ социалните права, а именно: Международният пакт за икономически, социални и културни права (МПИСКП). Активна нормотворческа дейност в областта на международноправната закрила на правото на труд и правото на социално осигуряване развива Международната организация на труда (МОТ). В регионален европейски план се формират самостоятелни европейски източници на социални права, които времеве изпреварват създаването на двата пакта за правата на човека от ООН – специалната Европейска социална харта (ЕСХ) и единични разпоредби на Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС).

Принципът на достойно съществуване, обединяващ социалните права

Всички тези източници гарантират четири основни социални права – право на труд, право на социално осигуряване, право на здраве и право на образование. Какво, обаче, обединява тези на пръв поглед разнородни социални права?

Изследвайки съдържанието на източниците на международноправната защита на социалните права с помощта на дъа ос-

новни метода – системния подход и аналитичния метод, стигам до извода, че може да бъде изведен принцип, който е общ за нейна система от права и обединява всички нейни норми и партикуларни принципи. Това е принципът на достойно съществуване, принципът на достоен живот, който е отражение на цялата идеология на социалната държава.

„Социалното“ е свързано със специфичното състояние на човешкото съществуване“ (Мръчков, 2017, с. 12). Цялата система на защита на социалните права е насочена към постигане на достойно човешко съществуване – физическо и духовно. Погледът „съществуване“ обаче не трябва да се разбира само „физиологичното съществуване“ на човека, но и неговата „дейност“ и „развитие“ – както биологично, така и духовно. Човешката личност трябва не само да оцелява материално и физиологично чрез труд и здравеопазване, но и да достигне определено ниво на жизнено равнище и благосъстояние. Тя трябва да се развива и духовно чрез образование.

Всеобщата декларация за правата на човека (ВДПЧ) в своя чл. 22 отчетливо свързва закрилата на социалните права с човешкото достойнство, декларирайки, че всеки човек, като член на обществото, има право на социална сигурност и на осъществяване – чрез национални усилия и международно сътрудничество и в съответствие с устройството и ресурсите на съответната държава – на икономическите, социалните и културните права, необходими за неговото достойнство и за свободното развитие на неговата личност. По-нататък, в чл. 23, т. 3, отново е направена връзката между социалните права и достойното съществуване: „всеки човек, който се труди, има право на справедливо и задоволително възнаграждение, което да осигури на него и неговото семейство съществуване, съответстващо на човешкото достойнство и

допълнено, ако това е необходимо, с други средства за социална защита“.

МПИСКП в чл. 13, т. 1 прави директна връзка между правото на образование и човешкото достойнство: „...образованието трябва да бъде насочено към пълното развитие на човешката личност и на съзнанието за нейното достойнство“.

Прави впечатление, обаче, че принципът на достойно съществуване търпи развитие от ВДПЧ в МПИСКП. В Декларацията той се свързва с правото на труд и правото на социална сигурност. В Пакта принципът вече се разпростира и върху правото на образование.

МОТ също обвързва международноправната защита на правото на труд с човешкото достойнство. Филаделфийска декларация за целите и задачите на МОТ от 1944 г., която е неразделна част от Устава на МОТ, гласи: „Всички хора, независимо от тяхната раса, вяра или пол, имат право да осъществяват своето материално благосъстояние и духовно развитие в свобода и достойнство, в икономическа сигурност и с равни възможности“. Този принцип се свързва не само с материалното благосъстояние, но и с духовното развитие. Така цялата нормотворческа дейност на МОТ в социалната сфера се ориентира около принципа на „достойното човешко съществуване“. А Декларацията на МОТ относно социална справедливост за справедлива глобализация от 2008 г. препоръчва на членовете на организацията „да поставят пълната и продуктивна заетост и достойните условия на труд в центъра на икономическите и социалните си политики“ (ILO Declaration, 2008). За постигане на тази цел МОТ приема Програма за достоен труд, която разглежда създаването на работни места, правата на работното място, социалната защита и социалния диалог, като равенството между половете е пресечна цел.

Принципът на достойно съществуване е

принципът, който обединява разнородните на пръв поглед категории социални права – трудови, осигурителни, здравни и образователни. Трудът трябва да бъде достоен труд. Образованието трябва да бъде насочено към чувство за достойнство на човешката личност. Здравеопазването трябва да бъде на най-високия постижим стандарт, необходим за достойни условия на живот.

Цялото сложно право на труд с всички съставни и производни нему права е защитено от международното право с оглед принципа на достойното съществуване. Не само международните договори гарантират правото на труд в цялата му сложност и многоаспектност в контекста на принципа на достойния труд. Достойният труд се превърна в универсална цел и беше включен и в основните декларации за правата на човека, резолюциите на ООН и резултатите от основните конференции, включително разгледаната вече Всеобща декларация за правата на човека (1948 г.), Световната среща на високо равнище за социално развитие (1995 г.), Свят Документ за резултатите от срещата на върха (2005 г.), сегментът на високо ниво на ИКОСОС (2006 г.), Второто десетилетие на ООН за премахване на бедността (2008-2017 г.), Конференцията за устойчиво развитие (2011 г.) и Програмата на ООН за устойчиво развитие за 2030 г. (2015).

Международноправната защита на правото на труд цели да осигури възможност на всеки да изкарва прехраната си чрез труд и по този начин да води достоен живот. (CESCR, General Comment No. 18, Para. 1). При зачитане на човешкото достойнство всеки свободно, без никаква принуда, трябва да избере работа, като държавите са задължени да гарантират достъпа на всеки желаещ до заетост, както и да го предпазят от несправедливо лишаване от заетост.

Полагането на труд също трябва да

бъде достойно, при достойни условия, като се зачитат физическата и моралната неприкосновеност на работника. Това, от своя страна, включва справедливи и благоприятни условия на труд – право на справедливо и задоволително възнаграждение; на разумно ограничаване на работното време; на почивки и отпуски; на безопасни условия на труд; на равни възможности и недискриминация при реализиране правото на труд.

Справедливото и задоволително възнаграждение, което се гарантира от източниците на МЗСП, трябва да осигури на всеки човек и неговото семейство достойно съществуване и задоволително жизнено равнище.

Достойният труд се гарантира и чрез осигуряване на разумно ограничаване на работното време. Определянето на разумна продължителност на работния ден и на работната седмица и тяхното ограничаване са мерки, които целят създаването на справедливи и благоприятни условия на труд и достойно съществуване.

Почивките и отпуските целят да се осигури време на краткотраен и продължителен отгих от полагането на труд. Те са конкретен израз на закрилата на достойния труд и достойното съществуване.

Забраната за дискриминация при упражняване правото на труд създава възможност за равно третиране на всички работници при зачитане на тяхното достойнство, независимо от различията им, основани на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически или други възгледи, национален или социален произход, материално, обществено или друго положение.

Забраната на принудителния или задължителен труд е негативният аспект на свободния избор на работа. Понасянето на принуда за полагане на труд накарнява човешкото достойнство и е в противоречие с доброволното съгласие, със свободната воля за извършването на определена рабо-

та. Ако някой е принуден да действа срещу волята си, то това нарушава неговото човешко достойнство.

Гарантиране на правото на социални осигуровки от международноправната защита на правото на труд дава възможност за достойно съществуване на всеки човек, изпаднал поради определени обстоятелства в някакво неблагоприятно състояние, различно от обичайното. Чрез международноправната защита на осигурителните права се цели да се предотврати или да се неутрализира опасността индивидите да изпадат в такава жизнена ситуация, при която те не са в състояние да осигурят своето и за семейството си обичайно съществуване.

Правото на здраве най-напред е уредено от международноправните актове (чл. 25, т. 1 на ВДПЧ) като част от правото на жизнено равнище на всеки човек и това не е случайно. То разкрива вижданията, че чрез полагане на усилия от държавата за опазване на човешкото здраве се достига определено жизнено равнище като предпоставка за достойно човешко съществуване.

Всеки има право на най-високия постижим стандарт на здравеопазване, необходим за достойни условия на живот. Правото на здраве е тясно свързано с човешкото достойнство и достойното съществуване (CESCR, General Comment No. 14, Para. 1). То включва не само навременно и подходящо здравеопазване, но и основните детерминанти на здравето като: храна и хранене, жилище, достъп до безопасна питейна вода и санитарни условия, безопасни и здравословни условия на труд, както и здравословна околна среда (Ibidem, Para. 4).

Правото на образование трябва също да бъде насочено към чувство на достойнство на човешката личност според източниците на МЗСП. То трябва да бъде насочено към цялостно развитие на човешката личност. Необходимо е да функциони-

рат достатъчно образователни институции в държавата, които да са достъпни за всички – физически, икономически и без дискриминация. Формата и съдържанието на учебните програми и методи трябва да бъдат приемливи за студентите. Образованието трябва да е гъвкаво и да отговаря на нуждите на студентите в рамките на техните разнообразни социални и културни среди (CESCR, General Comment No. 13, Para. 6).

Следователно, може да се обобщи, че цялата международноправна защита на социалните права е съдържателно изпълнена от идеята за достойното човешко съществуване. Нейните норми, защитаващи на пръв поглед разнородните категории социални права – трудови, осигурителни, здравни и образователни, са обединени от единния принцип на достоен живот. Достойното човешко съществуване обосновава единството и неделимостта на всички социални права. То е моралният извор на тяхната закрила от международното право; отражение на холистичния подход към правата на човека, според който различните измерения на живота на хората са взаимосвързани, взаимозависими и неделими и следователно трябва да бъдат разглеждани в цялостна правна рамка (MacNaughton and Frey, 2011, pp. 469-471).

Принципът на достойното човешко съществуване произтича от принципа на човешкото достойнство, който стои в основата на цялата международноправна закрила на човешките права. Но той не е идентичен с него. Той е негово развитие и продължение, отразяващо социалния аспект на това второ поколение права. В своето съдържание принципът на достоен живот е носител на исканията за адекватно участие в благосъстоянието, насочен е срещу социалните контрасти, против изключването на цели групи от житейския кръгооборот. Гражданите разполагат с равни шансове

за използване на класическия пакет права (първото поколение права, а именно – гражданските и политическите, бел. е моя), когато едновременно им се гарантира, че са достатъчно независими в своето частно и икономическо съществуване и че тяхната персонална идентичност и потребността им от културно обкръжение по тяхно желание могат да се развиват и стабилизират. Класическите основни права получават „равна ценност“ за всички граждани само тогава, когато се допълват от социални и културни права.

Международните права на човека, взети като цялостен пакет, са предназначени за гарантиране на социални условия, които водят до изпълнено с достойнство живеене на хората. Тези права символизират морална отговорност на публичната сфера, което липсва в класическите теории за естествените права (Beitz, 2003). Социалните права като второ поколение права са отправени към държавата и представляват своеобразни искания към държавата, на които кореспондират нейните задължения в социалната сфера. Ако социалните права се разглеждат само като естествени права, присъщи на всяко човешко същество, то трябва да търсим основанието за тях само в човешката природа, т.е. във физическите и духовните нужди на човека. Но това е само половината от основанието на социалните права. Цялостното обяснение на тези права трябва да даде отговор на въпроса откъде ще дойдат ресурсите, за да се удовлетворят правата и защо държавата има задължението да ги осигури (Beitz, 2003).

Принципът на достойно човешко съществуване е отражение именно на посочените особености на социалните права. Ако принципът на човешко достойнство е моралният извор на всички основни човешки права и е отражение на тяхната естествена общочовешка природа, то принципът на

достойно човешко съществуване отразява втория аспект от същността на социалните права, а именно – изискуемостта от държавата да осигури ресурсите за такова съществуване. Естествено присъщото на човешката личност достойнство се въплъщава в достойно съществуване на човека само ако са създадени условия за това. Съществуването на човека в обществото, зачитащо неговото достойнство и цялостно постигането на задоволителен стандарт на живот, е възможно само ако е наличен необходимият ресурс за това.

Заклучение

Достойното човешко съществуване е не просто човешко право, то е материалният източник, основанието на всички социални права. В международното право то се оформя като принцип, който обединява на пръв поглед разнородните категории социални права в една единна система за защита, целяща да гарантира тяхното изпълнение от държавите в националните им законодателства и практики.

Цитирани източници:

Мръчков, В., 2017. „Социалното“ в действащата българска конституция. Сп. *Юридически свят*, 1/2017. София, изд. „Сибѝ“, с. 12. (Mrachkov, V., 2017. „Sotsialnoto“ v deystvashtata balgarska konstitutsia. Sp. *Yuridicheski svyat*, 1/2017. Sofia, izd. „Sibi“, s. 12)

Beitz, Charles, 2011. Какво представляват правата на човека. Първа част. Превод Кoen, Е., БХК, <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/digest/charles-beitz/2011-02/kakvo-predstavliavat-pravata-na-choveka-prva-chast/>. Статията за първи път е публикувана в сп. *Daedalus*, орган на Американската академия за изкуство и наука, том 132, бр. 1/2003 г. (Beitz, Charles, 2011. *Kakvo predstavlyavat pravata na choveka*. Parva chast. Prevod Koen, E.,

BHK, <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/digest/charles-beitz/2011-02/kakvo-predstavliavat-pravata-na-choveka-prva-chast/>. Statiata za parvi pat e publikuvana v sp. *Daedalus*, organ na Amerikanskata akademija na izkustvoto i naukata, tom 132, br. 1/2003 g.)

Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 13 (Twenty-first session, 1999), The right to education (article 13 of the Covenant), E/C.12/1999/10, 08 Dec 1999, Para. 6, Available at: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=11.

Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Twenty-second session, Geneva, 25 April-12 May 2000, General Comment No. 14 (2000), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Cov-

enant on Economic, Social and Cultural Rights), Para.1, Available at: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=11.

Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 18: The Right to Work (Art. 6 of the Covenant), 6 February 2006, E/C.12/GC/18, Para. 1, Available at: <http://www.refworld.org/docid/4415453b4.html>.

ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization, I. Scope and principles, A, Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dgreports/-abinet/documents/genericdocument/wcms_371208.pdf.

MacNaughton, G. and D. Frey, 2011. Decent work for all: a holistic human rights approach. *American University International Law Review*, Volume 26, Issue 2, 2011, pp. 469-471.